

Biró-Kaszás Éva: Felelősség a világért

HANNAH ARENDT GONDOLKODÓI
ÚTJA A TOTALITARIZMUS
ELMÉLETÉNEK KIDOLGOZÁSÁIG

*Vulgo, Debrecen, 2005. 255 old., 2450 Ft
(Memento Könyvek 2)*

Arendt munkásságának egyik elemzője nem kevés iróniával jegyezte meg, hogy az Arendt-ipar a filozófia egyik legdinamikusabban fejlődő húzóágazata. S Arendt valóban még életében sztárfilozófus lett. A tavalyi, 2006-os évben, születésének 100. évfordulóján világszerte konferenciák, megemlékezések, tanulmányok és újságcikkek tömege méltatta és értelmezte életművét. (Erről könnyen meggyőződhetünk, ha kinyitjuk a <http://www.arlindo-correia.com/201006.html> lapon összegyűjtött terjedelmes sajtószemlét.)

A hazai Arendt-recepció fáziskésését jól jelzi, hogy Biró-Kaszás Éva könyve az első magyar Arendt-monográfia, amely, ha nem dolgozza is fel az oeuvre egészét, de az életpálya egy fontos és jelentős szakaszáról átfogó értelmezést ad. A késés elsődleges oka persze politikai: az 1951-es *Totalitarizmus*-könyvével híressé vált filozófus 1989 előtt Európa keleti felében nemigen tartozott a kedvencek közé.

Ha az ember csak az ismertebb monográfiákat veszi sorra, felvetődik benne a kérdés, hány Hannah Arendt is létezik tulajdonképpen. A *Totalitarizmus*-könyv és az 1958-as, opus magnumként számon tartott *The Human Condition* megjelenése után sokáig a totalitarizmus-elmélet és a Heideggerrel sajátos módon átértelmező politikai fenomenológia állt az érdeklődés középpontjában. Ezt példázza Jacques Taminiaux könyve (*La fille de*

Thrace et le penseur professionnel: Arendt et Heidegger. Editions Payot, Paris, 1992.), amely szerint Arendt Heidegger árnyékából kilépve vált jelentős politikai gondolkodóvá.

A kilencvenes években azonban ez a kép jelentősen módosult, részben a fiatalkori művek előtérbe kerülésének, részben pedig a washingtoni kongresszusi könyvtárban őrzött Arendt-hagyaték feldolgozásának köszönhetően. Margaret Canovan abból kiindulva írta meg róla alapvető monográfiáját (*Hannah Arendt. A Reinterpretation of Her Political Thought* (Cambridge University Press, New York–Cambridge, 1992), hogy a levéltári anyag ismeretében gyökeresen át kell értelmezni az életművet: eddig csak a vízből kiemelkedő magányos csúcspontok – vagyis a kiadott műveket – láttuk, ám most, lebukva a tengerszint alá, kiderült, hogy ezek korántsem magukban álló szirtek, hanem a tenger alatt kisebb-nagyobb dombok és hát-ságok – vagyis a publikálatlan levéltári iratok – vonulata köti össze őket. Ennek következtében a hangsúlyok egészen máshová kerültek az életműben a korábban gondoltakhoz képest.

Arendt 1929-es disszertációjának és Rahel Varnhagenről szóló könyvének a felfedezése a fiatal, pályakezdő gondolkodóra, illetve a korai és érett Arendt eszméi közötti összefüggésre irányította a kutatók figyelmét. Megjelentek a posztmodern, feminista stb. Arendt-interpretációk, köztük Seyla Benhabib fontos könyve (*The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Sage, Thousand Oaks–London–New Delhi, 1996.) Arendtnek a modernitással kapcsolatos ambivalenciájáról, amelybe egyaránt beletartozott a Heidegger és a weimari Németország hatását mutató kultúrkritika és a felvilágosodás – Arendt zsidó és női identitásához kapcsolható – igénye. Benhabib a maga megközelítésének lényegét az „Arendtrel Arendt ellen” maximában foglalja össze. Vizsgálódásának középpontjában az 1932–38-

ban, két szakaszban írott Rahel Varnhagen-életrajz áll, melyet *gender*-mélyszövegnek tekint, s ebből kiindulva festi meg a női identitásépítés problémájával foglalkozó, s a feminizmus egyik őspanjaként tisztelt, a felvilágosodás emancipatív optimizmusát valló Arendt portréját. Ezt élesen szembeállítja azzal az Arendtrel, aki a – szerinte graecofil – *The Human Condition* (a német változatban *Vita Activa* a címe) erősen macho és kultúrpeszimizista szerzője. Ebben a megvilágításban, állítja Benhabib, Arendt idősebb, mint valaha, ő a mostani poszttotalitárius pillanat hallatlanul izgalmas filozófusa.

Végül is alighanem Dana R. Villának van igaza, aki (*Politics, Philosophy, Terror. Essays on the Thought of Hannah Arendt*. Princeton University Press, Princeton, 1999) az arendti életmű jellegével magyarázza az egymásnak ellentmondó interpretációkat: Arendt szövegei sajátos Rorschach-tesztként működnek, amelyekből mindenki a neki tetsző ábrát véli kiolvasni. Ez nem kis részben alkotói módszeréből fakadt: sohasem titkolta azt a – Jaspers-től megörökölt – meggyőződését, hogy igazán termékeny csak az ellentéteket explikáló, a rendszeralkotás kísértését elkerülő gondolkodás lehet.

Vajon ezeknek a megfontolásoknak a fényében hol helyezhető el Biró-Kaszás Éva monográfiája? Könyvének hőse az 1924–1954 közötti évtizedek Hannah Arendtje, az ágostoni szeretetfogalmat tárgyaló, Jaspershez írott disszertációtól (*Der Liebesbegriff bei Augustin*) a már Amerikában megszülető *Totalitarizmus*-könyvig. Aki nagyon kötődő kedvében van, fölvetné, hogy mennyiben indokolt *A totalitarizmus gyökereit* korszakhatárnak tekinteni. Canovan már említett monográfiájának egyik alaptézise éppen a *Totalitarizmus*-könyv és a *The Human Condition* lényegi, szerves kapcsolata, aminek értelmében a *Totalitarizmus*-könyv utolsó fejezetének politikai fenomenológiájától egyenes út vezet az

1958-as opus magnumig. Én azonban – Villa fenti megfontolásainak szellemében – úgy vélem, hogy lehet érvelni a Biró-Kaszás Éva által választott periodizáció, a Rorschach-teszt pacáiból általa kiolvasott ábra mellett, de tudatában kell lennünk ezen választás konzekvenciáinak is. Mindenekelőtt annak, hogy ezt az Arendt-képet az egzisztencia-filozófia színei fogják uralni. Nem véletlenül, hiszen a pályafutás első két évtizedét alapvetően a német egzisztencia-filozófia, mindenekelőtt Heidegger és Jaspers határozta meg.

Az 1929-es doktori értekezés ennek a kettős hatásnak a jegyében fogant. Az ágostoni filozófia persze tálcán kínálta a lehetőséget az egzisztencia-filozófia fogalmi apparátusával történő megközelítés számára. Mindamellet ez a nehézkes stílusban megírt könyv mégiscsak több egyszerű újjgyakorlatnál, melyhez hasonlókat tucatjával őriznek a német egyetemi könyvtárak. Az írást az teszi izgalmassá, hogy nemcsak azok a fogalmak és metaforák – például a *világ* vagy a *sivatag* – bukkannak fel benne, amelyek oly jól ismertek az „érett” Arendt műveiből, hanem a jellegzetes arendti gondolkodásmód mélystruktúrája is felsejlik. Az olvasó megérti, miért bukkann fel Ágoston újra és újra, ha másként nem, legalább egy mottó vagy egy odavetett megjegyzés formájában a legkülönbözőbb időszakokban írott művekben, nem szólva az életművet lezáró, posztumusz kiadott *Life of the Mind* (1978) Ágostont tárgyaló részéről. Mindezek fényében határozottan üdvözlendő, hogy Biró-Kaszás Éva igen nagy teret ad a disszertáció leíró elemzésének; mintegy hatvan oldal, a könyv közel egyegyede ezzel foglalkozik.

A nemzetközi szakirodalomban későn figyeltek fel erre az értekezésre, melyet Arendt az ötvenes–hatvanas évek fordulóján lefordított angolra, ám akkor nem jelent meg, hanem majd csak Joanna Vecchiarelli és Judith Chelius Stark gondozásában, egy terjedelmes és alapos értelmezés kísé-

retében. (Hannah Arendt: *Love and Saint Augustine*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1996). A két szöveggondozó – egyszerre Ágoston értő kutatói és az arendti életmű avatott ismerői – ezt az értekezést annak a hiányzó láncszemnek tekinti, amely megelőlegezi és megvilágítja a későbbi művek számos gondolatmenetét. Nem véletlen – mondják –, hogy Arendt szerette volna ezt a korai könyvét angolul is nyomtatásban látni, tudván, hogy a benne tárgyalt problémák kapcsolódnak azokhoz a kérdésekhez, amelyek a hatvanas évek elején foglalkoztatták.

Félreértések elkerülése végett: a disszertáció nem volt jó könyv; magán viselte a pályakezdő művek szokásos, kiforratlanságból eredő hibáit. Nem véletlen, hogy a témavezető Karl Jaspers az írás érdemeinek elismerése mellett bizonyos fenntartásokat is megfogalmazott, s a dolgozatra nem is adta a legmagasabb osztályzatot. Mégis figyelemre méltó írás, mindenekelőtt azért, mert Arendt a téma kibontása során felvillantja benne azt a problémahorizontot, amely azután élete végéig izgatja: otthon lehet-e az ember a világban, s ha igen, miképpen?

Questio mihi factus sum – az ember kérdéssé válik önmaga számára, s elkezdődik az az ontológiai odisszea, melynek stációit Arendt az ágostoni szeretetfogalom elemzésével járja végig. Sajátos elemzés ez, mert nehéz eldönteni, vajon Ágostonról vagy inkább a fiatal Arendtről szól-e. Igazából a német szöveget olvasva szembeötlő a helyenként túlbuzgó egzisztencia-filozófiai fogalmi háló, a „felhasználó-barát” angol fordításban ez a dimenzió háttérbe szorul, úgyhogy már ezért is szerencsés volt Biró-Kaszás Éva választása, hogy a német változatot használta fel az elemzéshez.

Van-e kitérés pont az egzisztencia magányosságából, s az lehet-e a szeretet? – teszi fel a kérdést a huszonéves doktorandusz. Az önnön végességére ráébredő lélek isten kegyelmével el-

juthat a világ szeretetétől Istenig. Arendt problémája voltaképpen az, hogy eközben az ember milyen viszonyba kerül világával. Merthogy az ember világtéremtő lény – a *mundus* fogalmának értelmezéséhez Arendt legalább annyira felhasználja Heidegger-t, mint Ágostont. Egy lábjegyzetben kifejezetten utal is korábbi professzorára, amikor azt fejtegeti, hogy a *Welt* az ember által lakott világ, melyet meg kell különböztetni a fizikai univerzumtól.

A háromféle ágostoni szeretet-fogalmat – *cupiditas*, *caritas*, *dilectio* – elemző Arendt igazi kérdése az, hogy mi a felebaráti szeretet, a *dilectio proximi* szerepe Ágoston gondolkodásában. Merthogy a világ sivatag a hívő számára – mondja Ágoston, s ez a metafora végigkíséri Arendtet egész életében; elég, ha e tekintetben a *Totalitarizmus*-könyv *Ideológia és terror* fejezetének a kormányzati módokat tárgyaló tipológiájára gondolunk, ahol a sivatag képe a zsarnokság kapcsán mérül fel. A világot éppen úgy nem lehet önmagáért szeretni, mint ahogyan felebarátunkat sem; ezt kizárja a szeretet isteni rendje, az *ordinata dilectio*, valamint *frui* és *uti* (élvezet és használat) szigorú megkülönböztetése. Csak Istent lehet önmagáért szeretni, minden másnak a szeretete derivatív és instrumentális. De akkor mi lesz azzal az emberi világgal, amelyet az emberi teremtmény tevékenység és rá irányuló szeretet konstituál? A disszertáció *Vita socialis* című harmadik részében Arendt arra a konklúzióra jut, hogy Ágoston álláspontja ambivalens: egyfelől leszögezi az ember társadalmiságát és történetiségét, amely abból adódik, hogy az emberi nem közös őse Ádám, és a megváltás ennek az emberi nemnek minden egyes egyedére vonatkozó történelmi esemény. Arendt számára már ekkor is alapvető fontosságú az emberi pluralitás ténye, amely későbbi gondolkodásának egyértelmű kulcsfogalma. Az ambivalenciát abban látja, hogy Ágostonnál a felebaráti

szeretet végső soron nem a másik ember individualitására vonatkozik; embertársam valójában az isteni kegyelem tárgyaként releváns számomra; emiatt, s nem önmagáért kell őt szeretnem.

A későbbi gondolkodási stratégia sejlik fel abban a megoldásban, amely szerint Ágoston ambivalenciája korántsem baj; sőt éppen az ellentmondások felmutatásával válik nagy és jelentős gondolkodóvá. *A múlt és jelen között* című kötet hatvanas évekbeli tanulmányait előlegezi meg az a mód, ahogyan Arendt Ágostont ábrázolja – helyzete ugyanolyan, mint a későbbi írások szerint Kierkegaard-é, Nietzsche és Marxé: a régi tradíciók megrendülésének pillanatában az új léttapasztalatot csak a régi fogalmakkal tudta értelmezni.

Köztudott, hogy Arendt pályája a disszertáció után, az 1933-as náci hatalomátvételt követően átmenetileg megtörik: az emigráció évei következnek, Párizs, majd a számára véglegesen otthont adó Amerika. Biró-Kaszás Éva részletesen elemzi ennek a periódusnak az írásait, amelyek közül a legjelentősebb kétségkívül a Rahel Varnhagenről szóló könyv. Nagyon sajátos írás ez, nehéz volna egyértelműen besorolni valamilyen műfajba. Nem igazán életrajz, de nem is korrajz. A jókora késéssel, 1957-ben megjelenő mű a szerző szerint Rahel Varnhagen történetét meséli el úgy, ahogyan maga Rahel is elmesélhetné. Mindenesetre ez a könyv kétségtelenül fontos állomása Arendt gondolkodói pályájának. A tárgy itt is az egzisztencia peregrinációja, ahogyan magányából megpróbál kitörni, s nézőből tevékeny résztvevővé válva eljutni az emberek világába. Van azonban egy alapvető különbség: ez az egzisztencia ebben az esetben női és zsidó egzisztencia. Az Arendt által elmesélt történet legalább annyira szól hősnőjéről, mint önmagáról. A történeti tárgy a németországi zsidó asszimiláció, amely mint életstratégia alapján rendült meg

éppen a mű megírásának idején. A könyv talán legfontosabb nívója a magán- és közszféra határozott megkülönböztetése: főhőse, Rahel Varnhagen az elszigetelt egzisztencia magányosságából keresi az utat abba a világba, amely Arendt értelmezése szerint a közösen cselekvő emberek által teremtett és fenntartott nyilvánosság szférája. A történeti körülmények – mindenekelőtt a romantika hőskultusza és az emberi bensőség erőteljes hangsúlyozása – korántsem kedveznek ennek a törekvésnek.

Az adott helyzetben Rahel útja csak az asszimiláción keresztül vezethet, ám – mondja Arendt – az igazi probléma az, hogy ez az út nem a valódi közszférában ért véget, hanem annak hamis változatában, egy olyan parvenü valóságban, ahova egy zsidónak csak parvenüként lehet belépnie. Erre a parvenü valóságra használja Arendt a társadalom fogalmát, amely a későbbiekben majd a *Totalitarizmus*-könyv és a *The Human Condition*, valamint a *Forradalom*-könyv éles kórkritikájának központi kategóriájává válik.

Seyla Benhabib szerint Arendt társadalomfogalmának voltaképpen három különböző jelentésrétege van. Az első a kapitalizmus árucserére épülő gazdaságának kibontakozására vonatkozik, a második a tömegtársadalommal azonosítja, míg a harmadik s a legkevésbé tekintetbe vett jelentés a szociabilitásra, vagy – ma használatos fogalommal – a civil társadalomra utal. Benhabib szerint a kutatás eddig csak az első és második jelentést vette figyelembe, s nem foglalkozott a *Varnhagen*-könyvben megjelenő harmadik jelentésréteggel. A *The Human Condition* elemzéseinek középpontjában az első és második jelentés áll, itt a társadalom egyfelől a természettel folytatott anyagcsere-folyamatot a nyilvánosság fényébe emelő, másfelől pedig a cselekvés helyébe az uniformizált viselkedést helyező szféra. Benhabib olvasatában Arendtnek a társadalom fogalmáról adott elemzése az idő előre-

haladtával leegyszerűsödött: a *Totalitarizmus*-könyvben differenciáltabb és gazdagabb, mint az azt követő *The Human Condition*ben. Itt a politikai egyenlőség és társadalmi különbözőség viszonya is árnyaltabb történeti elemzésekben jelenik meg, mint a sokak által főműnek tekintett 1958-as írásban, s ebből a szempontból a csúcspont éppenséggel a legkorábbi írás, a Rahel Varnhagenről írt könyv. Rahel Varnhagen szalonja azt az új típusú nyilvánosságot teremti meg, amely a különbözőségek interszjektív tereként funkcionál. A szalonok világa ellentmond Arendt későbbi, agnális nyilvánosság-konceptiójának, hiszen a magán- és a közösségi tér határát áttörve léteztek. Viszont az ebben a nyilvánosságban domináns cselekvés és beszéd éppenséggel egy új politikai tér létrehozásával kecsegtet. Ráadásul a szalonok világának nyilvánosságában alapvető szerepük volt a nőknek, ilyenformán történetileg alternatív modellt is kínál a férfiak uralta patriarchális nyilvánossággal szemben.

Benhabib a *Varnhagen*-könyv modernitás-képét szembeállítja a *The Human Condition*ben bemutatott hanyatlástörténettel. Interpretációjának erejét azonban kétségkívül csökkenti az a tény, hogy Arendt éppen azért bírálta a XVIII–XIX. századforduló berlini szalonjainak világát, mert az a szó politikai értelmében világtalan (*worldless*) volt, s nem volt képes létrehozni a politikai nyilvánosságot.

Arendt modernitás-felfogásának egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb eleme nyilvánvaló módon a totalitarizmus kérdése. Biró-Kaszás Évának bizonyos értelemben igaza van, amikor könyvének gondolatmenetében a totalitarizmus-konceptiót olyan határkőnek, „első szintézisnek” tekinti Arendt pályáján, amelynél lezárhatja a vizsgálódást. Mindazonáltal a totalitarizmus elméletét csak fenntartásokkal tekinthetjük ilyesféle választóvonalnak az életműben. Mint már jeleztük, Margaret Canovan a kéziratok tanul-

mányozásából jutott arra a következtetésre, hogy a *Totalitarizmus*-könyvben kifejtett problematika folytatódik a *The Human Condition* fogalomelemzéseiben és modernitás-értelmezésében. Arendt fő kérdése – ha nem explicitálja is minden szövegben – a második világháború éveitől kezdve a XX. század legnagyobb tragédiájára vonatkozik, arra, hogyan illeszkednek a totalitarizmusok a modernitás történetébe.

Vajon a totalitarizmus levezethető-e a modernitásból mintegy annak szükségszerű velejárójaként? Vagy az a helyes, ha a totalitarizmus különböző formáit egyszerűen a nemzeti történelmekkel – a némettel vagy az oroszral – magyarázzuk, s ilyenformán lokális devianciaként értelmezzük? Arendt végeredményben mindkét sémát elutasítja: szerinte a totalitarizmus nem a modernitás elkerülhetetlen fejleménye, de nem vezethető le a német vagy az orosz történelem valamiféle zsákutcás fejlődéséből sem. A *Totalitarizmus*-könyv címe voltaképpen félrevezető: Arendt valójában nem a totalitarizmus okait vagy gyökereit akarta megkeresni, hanem azt a történelmi konstellációt szerette volna felmutatni, amelyben a különböző elemek találkozásából a totalitarizmus kikristályosodott. Inkább fenomenológiai jellegű leírásra, semmint magyarázatra törekedett. (Ezért volt *Korunk terhe* a könyv eredeti címe, melyet Arendt a kiadó kérésére változtatott meg.)

Talán nem lett volna haszontalan, ha Biró-Kaszás Éva részletesebben ír az Arendt totalitarizmus-teóriája körüli éles vitákról. Könyve hiányosságait Arendt is látta, mindenekelőtt azt, hogy a bolsevik totalitarizmus története kétségkívül idegen test a narratívájában. Arendt gondolkodásának egyik fő törekvése a későbbiekben éppen annak magyarázata volt, hogyan válhatott az európai humanista tradícióból kinövő marxi teória a vörös vagy baloldali totalitarizmus kristályosodási pontjává.

Biró-Kaszás Éva munkája Arendt gondolkodói pályafutása első szakaszának korrekt bemutatása. Hangvétele inkább empatikus, mint kritikai; hősnőjét inkább megérteni akarja, semmint ízekre szedni és deheroizálni. Ez nem feltétlenül baj, tekintve, hogy az első magyar Arendt-monográfiáról van szó, s nem árt, ha a magyar nagyközönség még azelőtt ismeri meg e gondolkodó munkásságának nálunk eddig még valóban kevésbé tárgyalt szakaszát, mielőtt tanúja lesz annak az igyekezetnek, hogy a politikai filozófia nagyasszonyának szobrát letaszítsák talapzatáról.

KOVÁCS GÁBOR

Balázs A. Szelényi The Failure of the Central European Bourgeoisie

NEW PERSPECTIVES ON HUNGARIAN
HISTORY

Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006.
246 old., \$ 69.95

Az egyes történelmi kérdéseknek is megvan a maguk sajátos története. A polgárság historikuma például hosszú ideig szinte semmilyen érdeklődést nem keltett a történészek körében, bár gyakran utaltak rá a XX. századi diktatúrák (a fasizmus és a kommunizmus) gyökereit kutatva. Jól mutatja ezt egyebek közt a *Sonderweg*-tézis sikere, mivel egy időben kézenfekvő történelmi magyarázattal szolgált a nácizmus térfoglalásának problémájára. Hozzá hasonlóan a kelet-európai kommunista diktatúrák történelmi eredetét is sokan a polgárosodás hiányosságaira kívánták visszavezetni.

Pach Zsigmond Pál elkanyarodás-elmélete szerint például a magyarországi ipari-városi fejlődés jócskán üte-

met vesztett a XVI. századi Nyugat-Európával szemben. Ennek hosszabb távon az lett szerinte a negatív velejárója, hogy: „A földbirtokot bérlő vagy földtulajdont szerző polgárok, illetve városok maguk is földesurakká, jobbágyok kizsákmányolóivá válnak, s nem a tőkés viszonyok terjesztőivé”, mint történik Nyugat-Európában (Pach Zsigmond Pál: *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Kossuth, Bp., 1963. 162. old.).

Gunst Péter egyenesen azt állította, hogy „a kelet-európai gazdasági és társadalmi fejlődést kezdeteitől, vagyis a X–XI. századtól nem a nyugat-európaival való azonosság, hanem számos, attól eltérő vonás jellemzi”, vagyis: „nem egy csupán időben megkésett fejlődésről van szó” (Gunst Péter: *A közép- és kelet-európai nemzetté válás gazdasági-társadalmi problémái. Valóság*, 1982. 11. szám, 18. old.). Ő is szóvá tette persze „az erős városok, a gazdaságilag és társadalmilag erős polgárság” feltűnő kelet-európai hiányát, „amelyek a kapitalizmus fejlődését Nyugat-Európában győzelemre vitték” (uo. 20. old.).

A kérdésre, hogy miért vezetett Kelet-Európában „a Nyugat-Európaéhoz való XIX. századi felzárkózás kísérlete [...] a követendő példától a második világháború után *tudatosan* elforduló népi demokratikus rendszerhez” (kiemelés tőlem, Gy. G.) Péter László is hasonló választ ad. „A városi élet alig volt forrása a polgári öntudatnak: ahogy *magyarosodott, a polgárság abban a mértékben veszítette el polgári jellegét*” (Péter László: *Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa? In: uő: *Az Elbától keletre**. Osiris, Bp., 1998. 32. old.).

Azért idéztem fel mindezen történetírói vélekedéseket, mert Szelényi fő célja a bennük megnyilatkozó történelmi szemlélet cáfolata. Olyan, már Henri Pirenne XX. század eleji európai várostörténelmi munkásságában is benne rejlő, jóllehet majd csupán a második világháború után, a hideghá-